

Západní Čechy v 10. až 13. století

Karel Nováček

kapitola z monografie „Dějiny západních Čech I (Od pravěku do poloviny 18. století)“,
J. Kumpera (red.), Plzeň 2004, 44 – 64.

"Roku 976 Jindřich, kníže bavorský, zbavený cti i statků, prchl do Čech. Císařem uspořádané silné vojenské tažení bylo knížetem Boleslavem očekáváno a nejenže se mu nepodařilo proniknout kupředu, nýbrž celé to velké bavorské vojsko, které přišlo císaři na pomoc a utábořilo se blízko plzeňského hradu, Boleslavovi bojovníci lstí zahubili. Večer se Bavoři koupali aniž zajistili svou bezpečnost strážemi, když vtom se objevil obrněný nepřítel, pobil je nahé ve stanech a pobíhající po zelenajících se lukách a se vší kořistí se s radostí a bez úhony vrátil. Když císař uslyšel o takovéto porážce svých mužů, neviděl jinou možnost, než se vrátit zpět k svému městu, které se jmenuje Cham."

Touto zprávou v kronice merseburského biskupa Thietmara vstupují západní Čechy do éry psané historie. Rekonstruovat jejich dějiny až do počátku vrcholného středověku pouze na základě písemných pramenů je ovšem nemožné: západní Čechy jsou v tomto období periferní provincií, jejíž účast na dění země nebyla, s výjimkou několika málo politických událostí celostátního významu (jakou byla právě nezdařená trestná výprava Oty II. nebo drtivá porážka vojsk císaře Jindřicha III. u Brůdku roku 1040), hodna zaznamenání. Přitom však právě toto období je naplněno událostmi "dlouhého historického času", o nichž písemné prameny mlčí, které však měly pro formování západních Čech zásadní význam. Zatímco v 10. století se společenské vztahy, hospodářské mechanismy i podoba kulturní krajiny ještě v mnohém blíží pravěkému období, koncem 13. století již shledáváme západočeské území pokryté hustou sítí sídlišť nejrůznějších forem, jejichž rozmanitost odrážela složitou strukturu vrcholně středověké křesťanské společnosti a jejichž základní prostorové rozvržení i vnitřní tvářnost přetrvala ve velké míře dodnes. Výsledkem celého souboru nejrůznějších změn, kterými se Čechy "skokem" vyrovnávaly s vrcholně feudální západní Evropou, byla nejen proměna sociálního modelu a řada technických inovací, ale i hluboké zásahy do kulturního systému, posuny v hodnotové hierarchii a mentalitě středověkého člověka.

Máme - li si tento velký společenský pohyb konkretizovat na příkladu západních Čech, je nutno sledované období zjednodušeně rozdělit do dvou období. První, ještě raně středověkou etapu, během níž se připravovaly podmínky pro uplatnění změn, můžeme v západních Čechách časově vymezit přibližně polovinou 10. až polovinou 12. století. Důležité podněty pro transformaci západních Čech přinesla souvislá řada klášterních fundací. Následující dynamická etapa vrcholně středověkého vývoje symbolicky vrcholí (nikoli však končí) velkorysým založením západočeského centra - Nové Plzně - mezi lety 1289 a 1295.

V úvodu citovaná nejstarší zpráva o Plzni nám dokládá několik důležitých skutečností. Předně potvrzuje politickou příslušnost západních Čech k přemyslovskému knížectví od 70. let 10. století. Zůstává však nejasné, zda byly součástí přemyslovské domény už od počátku vývoje českého státu nebo zda by bylo možno na jejich území nalézt stopy nějakého jiného předstátního mocenského celku; stav poznání západočeských hradišť zatím řešení této otázky neumožňuje. V době popisované události již Stará Plzeň byla centrem regionu a jedním z nejvýznamnějších článků hradske soustavy, jejímž prostřednictvím panovníci až do 12. století vykonávali správu českého knížectví. Valem a příkopem opevněnému areálu na ostrožně Hůrka dominovala již v 10. století rotunda sv.

Petra, nejstarší dosud stojící západočeská architektura, umístěná v nejnižší, silně svažité části trojdílného hradiště. Ve 2. polovině 11. století k ní ve střední části areálu přibyl kostel sv. Vavřince s přiléhající stavbou, interpretovanou jako knížecí palác. Rostoucí význam Plzně potvrzuje existence mincovny na hradišti za vlády knížete Jaromíra a zprávy o pobytech panovníka (např. Vladislava I. o vánocích 1109). Rozsah a podobu neopevněného sídliště v podhradí zatím detailně neznáme; je jisté, že se rozkládalo po obou březích Úslavy a s velkou pravděpodobností se již tehdy členilo do několika samostatných buněk, seskupených kolem později doložených kostelů.

Také některá další hradiště bývají spojována s přemyslovskou hradskou soustavou - zejména Prácheň, Štítary na Domažlicku, Hradec u Stodu a Šipín. Archeologické výzkumy postupně umožňují docenit význam i některých dalších lokalit 10. - 11. století, jako jsou např. Domažlice, Rokycany nebo Planá u Mariánských Lázní. Současné západní Čechy se v raném středověku skládaly ze tří, velikostí i významem nestejných provincií - Plzeňska, Sedlecka (Loketska) a Chebska (které však bylo říšským statkem a k Čechám nejpozději od počátku 12. století nepatřilo), okrajově sem zasahovalo Prácheňsko, Bozeňsko a Rokytensko (Rakovnicko).

Plzeňský hrad vznikl v zemědělsky nejpříhodnější a nejlidnatější části západních čech a zároveň jako strategicky důležitý bod na zemské cestě z Prahy do Řezna. Tato cesta měla pro rozvoj osídlení oblasti největší význam, zejména v 10. století, kdy se dočasně stala hlavní větví východozápadní obchodní magistrály, zajišťující obchodní styk západní Evropy s Malopolskem a Kyjevskou Rusí. V plzeňském podhradí se od ní odpojovala cesta na Norimberk a Bamberk, doložená od 12. století. Další významná komunikace procházela severním Plzeňskem přes Kralovice, Plasy, Manětín a Teplou (kde byla celnice) na Cheb. K frekventovaným cestám patřila také severojižní spojnice ze Žatce přes Kralovice a Plzeň do Pootaví a jižních Čech.

V průběhu 11. století byly položeny základy církevní organizace: Plzeňsko se stalo samostatnou církevní provincií (arcijáhenstvím) se sídlem ve Staré Plzni, později v Rokycanech, o něco později vzniká arcijáhenství horšovskotýnské. Na knížecích hradech a dvorcích vzniká ve 2. polovině 11. století skupina nejstarších kostelů, zasvěcených sv. Vavřinci, oblíbenému světcí krále Vratislava (Plzeň, Hradec u Stodu, Štítary, zřejmě i Bijadla u Merklína). Do skupiny prvních sakrálních staveb lze zahrnout i břevnovské proboštství s kostelíkem Panny Marie (dnes sv. Jiří) na soutoku Mže a Úslavy v dnešní Plzni - Doubravce, ačkoliv jeho legendární založení sv. Vojtěchem roku 992 patrně zůstane nepodloženou tradicí. Křesťanství postupně proniká i do nižších vrstev společnosti. Ve vesnickém prostředí se v této době definitivně odstupuje od pohřbívání pod mohylami (Hlohovičky na Rokycansku), v řadově ukládaných pohřbech nespálených těl pozvolna ubývá milodarů a předměty osobní výbavy jsou omezovány na prosté záušnicové šperky. Vliv křesťanství je zde nepochybný; pohanství však na vesnici přežívalo v rudimentárních podobách mnohem déle, než jsme obvykle schopni archeologickými prameny zaznamenat.

V 11. století se písemné zprávy o západních Čechách téměř odmlčují. Tušíme však, že kolonizace nových území a zahušťování sídlištní sítě v již osídlených oblastech pokračuje neztenčenou měrou, ne - li intenzivněji než v předchozím období. K zakládání nových vesnic docházelo zřejmě spontánně, pod formálním dohledem hradských správců, tak jak to umožňovalo relativní přelidňování staré sídelní oblasti v podmínkách příznivého demografického vývoje. Jen vzácně zachycujeme v pramenech stopu přímého panovníkovy zásahu, jako tomu bylo v případě přesídlení zajatých Hedčanů v letech 1038 - 39 knížetem Břetislavem do prostoru lesa Černína na severním Plzeňsku. Chybí nám zatím jakékoliv náznaky, že by už v této době v západních Čechách docházelo ze strany kastelánů či jiných příslušníků nobility k pokusům výrazněji přebírat osobní iniciativu při osidlování země či

uzurpovat panovnické právo disponovat půdou a lidmi na ní osedlými. K souvisle osídlené krajině lze od 11. století počítat část horního Pootaví (Horažďovicko, Sušicko); snad již v polovině 11. století existuje správní hrad na Práchni. Na jednoznačně českém etnickém obrazu Sušicka příliš nezměnila ani jeho pozdější majetková příslušnost k bavorskému panství hrabat z Bogenu (patrně již od 12. století, bezpečně od roku 1233, do 1273). Kolonizační proces začal na české i bavorské straně souvisle narušovat dosavadní celistvost hraničního lesa. Počátkem 12. století již existoval přemyslovský hrad v Tachově (mezi léty 1126 a 1131 přestavěn knížetem Soběslavem), důležitý strategický bod na severní větvi Norimberské cesty. Jižní větev střežil hrad na Přimdě, postavený podle Kosmy roku 1121 "nějakými Němci" (snad markrabím Děpoitem II. z Vohburku), vzápětí opanovaný knížetem Vladislavem a začleněný do hradské soustavy. Kasteláni Přimdy jsou zmiňováni od poloviny 12. století, zvláště v souvislosti se zdejším nedobrovolným pobytem Soběslava II. Tyto pevnosti a další opevněné body - "stráže", osazené stálou posádkou, měly za úkol kontrolovat vstupy do země.

O podobě vesnického osídlení v tomto období jsou dosud k dispozici jen torzovité archeologické údaje, které však celkem odpovídají obrazu zemědělských sídlišť z lépe prozkoumaných částí Čech: převažovala drobná shluková sídliště nebo samostatné, rozptýlené usedlosti umístěné blízko vodního zdroje, v nejpříhodnějších úsecích terénu (pramenné pánve, hrany teras, soutokové ostrožny apod.). Jednodílné či dvoudílné obytné domy, stavěné na povrchu nebo mírně zahloubené, měly lehkou konstrukci bez použití kamene. Zemědělská usedlost, jak se zdá, ještě nebyla stabilizována, neexistovala pevně vymezená plocha dvora a hospodářské stavby byly nevelké, funkčně nevyhraněné. Neregulované přílohové zemědělství využívalo velkých, ale roztržitých orných ploch, které se pro obnovení úrodnosti střídavě ponechávaly po dobu několika let ladem, případně i zarůst mladým lesem. Kromě zemědělství měl nepochybně pro západočeské raně středověké vesničany podstatný význam extenzivní chov dobytka a ovcí (nález ovčáckých nůžek z Plzně - Doudlevců), doplňkově i lov a rybolov. V oblastech s dostatkem vhodných surovin bylo provozováno železářství (např. na sídlišti v Hrádku u Manětína nebo v zázemí Práchně), železných výrobků však byl trvalý nedostatek. Celkově byl systém vesnického hospodářství na nízké úrovni a jeho výsledky sotva stačily na zajištění existence vesničanů a na odvod naturálních dávek a dalších forem daní a pomocí, vybíraných hradskými úředníky. Specializace ve výrobě takřka neexistovala; vesnice byly téměř soběstačné, oddělené od sebe mnohdy souvislými lesními plochami. Trh, zprostředkovávajíc většinou jen zboží nezbytně nutné (sůl) a luxusní, se odehrával v podhradních sídlištích; v Plzni nám jej snad již k roku 992 dokládají zmínky ve vojtěšských legendách a nepřímo také koncentrace nálezů mincí, z nichž největším byl poklad více než 2000 denárů, jenž ukryl v 1. polovině 11. století nejspíše obchodník na místě dnešních Želčan. Mimo plzeňskou oblast jsou ovšem nálezy mincí tohoto období vzácné, což odpovídá představě o slabě osídleném území bez rozvinutějších tržních míst. Podhradní aglomerace byly zároveň místem rozvoje řemeslné výroby, mnohdy již specializované, určené však v první řadě k zajišťování potřeb hradského centra.

Roku 1115 zakládá kníže Vladislav první západočeský klášter benediktinů v Kladrubech. Tato událost stojí na počátku souvislé řady klášterních fundací, jejichž rychlý rozvoj a růst jejich pozemkového majetku je jedním z nejvýraznějších rysů 12. století v západních Čechách. Patrně roku 1144 dochází z podnětu Vladislava II. ke vzniku cisterciáckého konventu v Plasích, v téže době (1144 - 45) je založen klášter téhož řádu v Pomuku (Nepomuku), roku 1169 postupuje panovník johanitům Manětín k vybudování komendy. Nejmladšími fundacemi jsou Teplá (1193, premonstráti) a Chotěšov (po 1197, premonstrátky) šlechtice Hroznaty a jeho sestry Vojslavy a dále Pivoň, původně snad sídlo poustevníků (vilemitů), převzaté po roce 1256 augustiniány - eremity. Mimořádnou koncentraci církevního majetku v našem kraji doplňuje milevské proboštví v Toužimi

(původně majetek Jiřího z Milevska, darovaný klášteru po roce 1187), dvě menší dominia biskupská (Rokycany, prvně doloženy k roku 1110 a Horšov snad 1184 - 92, existence biskupského dvora v Týně je archeologicky potvrzena již ve 12. století), dále svatojiříský újezd na Klatovsku (kolem 1227) a starý Nezamyslický újezd u Práchně, patřící od roku 1045 (podle falza z 13. století) břevoňskému klášteru. Široká podpora, již se kléru v západních Čechách od panovníka dostávalo, nebyla náhodná, ale byla motivována hospodářsky a politicky. Klášterní instituce pokračovaly v souvislém zasidlování krajiny a v rozvíjení jejich hospodářských možností. Kromě toho představovaly nepřímý zdroj majetku panovníka a nástroj k prosazování jeho politických zájmů v citlivém území podél říšské hranice, kde stále sílil vliv štaufské politiky i cisterciáckého kláštera ve Waldsassen. Tomuto dynamickému klášteru na Chebsku, založenému roku 1133, se do poloviny 13. století podařilo získat, částečně vlastní kolonizací (Lubský újezd), četné statky v horním Poohří.

Z domácích fundací počaly jako první systematicky budovat svoji pozemkovou doménu zřejmě oba cisterciácké kláštery - v případě Plas toto prameny dokládají od 70. - 80. let 12. století. Do poloviny 13. století plaské panství zahrnuje rozsáhlé a souvislé území v povodí dolní Střely, až takřka k jejímu soutoku s Berouňkou. Také pomucké panství bylo již ve 13. století koncentrováno, přestože jeho rozsah vzhledem k úplné absenci písemných pramenů vymezujeme jen hypoteticky. Celkově největšího územního rozsahu dosahovala držba kladrubských benediktinů, s těžištěm v kraji mezi Mží a Radbuzou a s četnými dalšími roztržštěnými statky v okolí, jež se začaly plánovitě slučovat především za opata Reinhera (1231 - 1275). Velmi dynamický rozvoj prodělal tepelský majetek: rozptýlenou držbu, pozůstatek původní Hroznatovy donace, se podařilo zcela přebudovat a o polovinu zvětšit během krátkého období mezi léty 1232 a 1273; příbuzný chotěšovský klášter takového stupně koncentrace nedosáhl. Na zcelování pozemkového majetku navazovalo úsilí o jeho právní ochranu formou písemného potvrzování donací a získáváním tzv. imunit (vynětí z pravomoci světského soudnictví).

Vývoj klášterního majetku však nespočíval pouze v územním nárůstu a koncentraci, ale podléhal ještě důležitějším kvalitativním změnám. Kláštery plánovitě vnesly do raně středověké krajiny nový, dosud neznámý prvek pevného, jasně vymezeného vlastnictví, racionálnějšího uspořádání a širší územní organizace, rozbičející dosavadní soběstačnost izolovaných vsí. Podmínkou nového hospodářského chování klášterů nebyla jen trvalá, relativně nezcizitelná držba velkých a souvislých územních celků, ale také informovanost o pokrokových způsobech hospodaření a technických novinkách - tu klášterům zprostředkoval jejich pravidelný kontakt s mateřskými kláštery v západní Evropě. Snaha neustále zvyšovat výnosy z pozemkového majetku vedla ke zásahům do prostorového uspořádání a struktury vesnic (přesuny vsí, koncentrace osídlení do větších, lépe organizovaných sídlišť) a k vlastní kolonizaci neosídlených oblastí. Druhým důležitým momentem bylo budování systému hospodářských dvorů, jež bylo zejména typické pro cisterciáky (na plaském panství vzniklo do poloviny 13. století asi 11 grangií, v naprosté většině na pozemcích zrušených vsí). Dvory byly provozovány ve vlastní režii kláštera a mohly být i značně specializovány; kromě Plas je lze doložit na kladrubském a tepelském území a archeologicky též pro Pomuk. K dalším typickým rysům klášterního hospodářství patří snaha o rozvoj nezemědělské výroby, zejména těžby a zpracování surovin. U většiny klášterů pozorujeme značný zájem o podporu báňského podnikání (Teplá: rýžování zlata u Křivců a v revíru Háj, později též těžba stříbrných a cínových rud, Kladruhy: stříbro, Manětín: zlato, železná ruda, Pomuk: zlato). Jakousi další fází budování domény, v návaznosti na zcelení původních roztržštěných donací, představovala klášterní snaha o získání a podporu vlastních řemeslnicko - obchodních center, trhových vsí a městeček.

S působením klášterů je spojen také rozvoj západočeské románské architektury. Průchozí charakter a poloha území na hranicích uměleckých vlivů podměnily vznik jedinečného,

rozmanitého souboru stavebních památek, jejichž podrobný průzkum může přinést ještě řadu nových zjištění. Působení cizích stavebních hutí, ať již šlo o výstavbu velkolepé baziliky v Kladrubech ve 2. polovině 12. století (dokončena až 1230), s ní současné cisterciácké architektury v Plasích či o pozdně románskou výstavbu v Teplé a Pomuku, se nikdy neomezovalo pouze na areál konventu, nýbrž podnítilo též zvýšenou stavební aktivitu v okolí. Zatímco tedy monumentální klášterní stavby mnohdy zanikly nebo jsou ukryty pod mladšími úpravami, venkovské kostely z poslední čtvrtiny 12. a 1. poloviny 13. století se v čisté románské či románsko-gotické podobě často dochovaly dodnes a představují pozoruhodně ucelený slohový soubor.

Vedle svých hodnot uměleckých jsou tyto zpravidla vlastnické kostely zároveň i důležitým svědectvím historickým: v časové shodě s nejstaršími, náhodnými zmínkami písemných pramenů totiž dokládají vyvrcholení procesu, v němž šlechta, původně závislá na panovníkovi, prosazuje svůj nárok na dědičnou držbu půdy a stává se dalším pozemkovým vlastníkem. Detaily tohoto vývoje zůstávají zatím málo osvětleny; lze však předpokládat, že nejstarší šlechta, získávající půdu nejčastěji jednoduše uzurpací a vlastní kolonizací nebo přímo jako dědičnou výsluhu, byla sociálně a vývojově velmi různorodou skupinou. Na jedné straně shledáváme představitele působící v okruhu panovníka, buď v jeho družině, nebo vykonávající úřad na některém z jeho hradů. Nejstarším příkladem je plzeňský Drslav (1160 - 65), snad původce tzv. Drslaviců, od nichž se volně genealogicky odvozuje značná část pozdějších šlechtických rodů, usídlených na jižním Plzeňsku a Klatovsku (páni ze Žinkov, Litic, Potštejna, Roupova, Černínové, páni ze Skály, Švihova, Rýzemberka aj.). S úřadem komorníka Plzeňského kraje spojil svůj vzestup i o dvě generace mladší Ratmír ze Skviřína (1223 - 47), zakladatel pánů z Boru, Krasíkova a Lestkova (Švamberků). Ambiciózní Černín, komorník Přemysla Otakara I., naopak svůj blíže neznámý střet s panovníkem zaplatil roku 1211 vyhnanstvím a ztrátou statků. Bezpochyby nejvýznamnějším představitelem této skupiny nobility však byl již zmíněný Hroznata, původem z Litoměřicka, jenž svým politickým působením v knížecích zájmech získal velký vliv i pozemkový majetek. Jeho rodoví potomci - páni z Krašova, Gutštejna, Vrtby, Bělé a Pušperka - vlastnili dominia na severním Plzeňsku. Na kolonizaci Tepelska se kromě Hroznaty podíleli v poslední čtvrtině 12. století také severočeští Hrabšiči (vytvořili majetkový komplex na Úterském potoce), z nichž Všebor získal počátkem 13. století i enklávu v okolí Potvorova a byl jedním z možných stavitelů tamního umělecky výjimečného kostela. Vedle této šlechty, jejíž moc byla odvozena od činnosti v panovníckých službách, zjišťujeme i další, sociálně nižší skupinu. V nejstarším období jsou tito jedinci zmiňováni takřka výlučně ve spojitosti s majetkovými transakcemi klášterů, a to buď jako svědci, nebo přímo aktivní účastníci těchto transakcí (zbožné odkazy, prodeje, výměny statků). Téhož druhu zřejmě byli i Hroznatovi "milites" (lenníci), které uvádí ve své tepelské donaci z roku 1197. Tato skupina, pevně spjatá se svými vesnickými statky, popřípadě i s vlastnickými kostely, tvořila patrně širokou základnu pozdější nižší šlechty - zemanů. Výstavba kostela, jakkoli byla i pro zámožnější šlechtice podnikem na hranici jejich finančních možností, byla událostí mimořádného hospodářského a symbolického dosahu. Feudál tím získal ke kostelu patronátní (podací) právo, de facto nárok na část kostelních důchodů a upevnil svůj nepřímý vliv na veškeré obyvatelstvo a církevní správu vznikající farnosti. Význam a postavení kostela bylo výmluvně vyjádřeno nejen umístováním panských tribun do západní části jeho interiéru, ale též zahrnutím stavby do areálu panského sídla. Příklady tohoto spojení románského šlechtického sídla s vlastnickým kostelem (příčemž sídlo se, jakožto objekt převážně ze spalného materiálu, nikde nadzemně nedochovalo) známe nebo oprávněně předpokládáme v západních Čechách celou řadu (Plzeň - kostel sv. Kříže na Hůrce a sv. Blažej, Všeruby u Plzně, Potvorov, Svojšín, Srbice, Švihov - sv. Jiljí, Zdouň na Sušicku aj.).

S nástupem nových feudálních vlastníků - klášterů a zejména šlechty - se stupňoval zájem o neosídlenou půdu. Kolonizace dostoupila ve 2. polovině 12. a ve 13. století do vyšších,

zemědělsky méně příhodných oblastí, často nad vrstevnicí 500 m. Osídlování těchto oblastí mírně podporovalo ve 2. polovině 13. století klimatické a teplotní optimum, projevující se i zvýšenou sluneční aktivitou, prodlužující vegetační období v drsnějších oblastech. Na konci sledovaného období se přiblížil rozsah osídleného území rámcově dnešnímu stavu, s několika výjimkami (např. Královský hvozď na Sušicku, svahy a horská údolí Šumavy, Českého a Dyleňského lesa). Síť vesnic se zahušťuje zejména v širokém pásu mezi tradičním sídelním územím Plzeňské kotliny a již dříve vzniklým řetězcem sídelních enkláv podél hraničního hvozdu, tj. zejména na Tachovsku, Horšovskotýnsku, Stříbrsku, Plánicku, dále v okolí Kdyně, Nýrska, Hartmanic, Kašperských Hor aj. Ve vnitrozemí je nejpozději souvisle kultivováno západní Podbrdsko (oblast mezi Štáhlavy a Mirošovem, Spálenopoříčsko, Strašicko), kde na odlesňování přímo na místě navazovalo zpracovávání dřevěného odpadu formou výroby dřevěného uhlí nebo nenahraditelné technické suroviny - dehtu (archeologicky zkoumané dílny v Čičově, u Veselé, Medového Újezdu aj.). Dosídlovány byly také rozlehlé úseky Tepelské plošiny, Slavkovského lesa, Doupovských hor a povodí horní Střely.

Nové vesnické osídlení si ve vnitrozemí udržovalo český etnický ráz, a to i v případě klášterních vsí. V příhraničních oblastech lze již od počátku 13. století, na Chebsku a Loketsku však minimálně o sto let dříve, počítat s vyšším nebo převažujícím podílem německých kolonistů. Toponomasticky je předpokládáno převážně německé osídlení na západ od linie Přimda - Tachov - Teplá - Nová Ves - Slavkov. Smíšenému obyvatelstvu ve vsích podél hranice připadla ve 12. či až ve 13. století důležitá funkce Chodů, spočívající zejména v dohlížení na neměnnost hranice a v ochraně hraničního lesa před živelným kácením. Instituce Chodů je doložena ve vesnicích na Domažlicku, Plánsku a Tachovsku, přičemž v posledně jmenované oblasti byl její význam posílen ve 2. polovině 13. století královským manským systémem. Je nutno zdůraznit, že je velice sporná existence Chodů v období raného středověku. Úvahy o jejich podílu na zastavení vpádu císaře Jindřicha III. do Čech roku 1040 se opírají o jedinou a naprosto nedůvěryhodnou zprávu v Dalimilově kronice z počátku 14. století a patří, spolu s obecným přeceňováním vojenské úlohy Chodů, k dodnes běžným omylům historicko - vlastivědné literatury.

Završením všech změn, jimiž západní Čechy vstoupily do vrcholného středověku, byla kromě vzniku měst především úplná proměna vesnic a celé zemědělské krajiny, jejíž obecnou příčinou byla snaha feudálních vlastníků zajistit si v daných podmínkách co nejvyšší zisk (feudální rentu). Uskutečnění tohoto záměru bylo relativně nejsnazší u nově zakládaných vsí 13. století, které byly organizovány již na odlišných principech než sídliště raně středověká. Naopak v oblastech starého osídlení mění vsi svou podobu teprve v určitém časovém odstupu od popisovaného upevnění nových vlastnických vztahů. Při rekonstrukci způsobů, jakými se tyto změny prosazují, je nutno vycházet především z výsledků archeologických výzkumů, neboť písemné prameny se k nim vyjadřují jen velmi zřídka a nepřímě. Výzkum vrcholně středověkých vesnic v západních Čechách je však dosud v počátcích; na většině území dospěl zatím do fáze místopisné. Ojedinele provedené povrchové průzkumy a drobné sondáže záchranného charakteru zdaleka neposkytují dostatečně podrobný obraz.

Proměna vesnic často začínala tzv. koncentrací osídlení, tj. přebudováním sídlištní sítě tak, že se drobná raně středověká vesnická jádra i samostatné dvorce stáhly do jediného, lépe uspořádaného sídliště v centrální poloze a uvolnily místo pro rozvinutí souvislých zemědělských ploch. Nově vzniklým, z hlediska využití půdy úspornějším sídlištním útvarům byla vštípena určitá jednotná pravidla prostorového rozvržení. Vytváří se náves - vnitřní nezastavěná plocha s vodním zdrojem a s řadou různých hospodářských, ekologických i společenských funkcí, úplně nebo z větší části obklopená pevně vymezenými plochami usedlostí. Na většině západočeského území byla od 13. století právě návesovka

nejběžnějším typem vsi, i když se její půdorys a velikost případ od případu výrazně lišil - od vsí s nepravidelnou návší s paprscitě vybíhajícími cestami (např. Božkov, Lobzy) až po zcela pravidelné, rozsáhlé dispozice s obdélnou nebo čochkovitou návší (např. Přehýšov - vysazen roku 1303). Na tuto rozmanitost měla vliv celá řada okolností: tvar terénu a průběh cest, velikost vsi, časový horizont jejího vysazení (u některých mladších vsí - např. v zázemí Nové Plzně - lze předpokládat urbanistický vliv městské lokace na jejich půdorys), ale zejména možnosti a míra zájmu jejich zakladatelů - majitelů panství, která se odrazila v právních podmínkách osadníků nových nebo přeměněných vsí. Do vesnického prostředí proniká nový typ právního vztahu mezi poddaným a feudálem, tzv. zákupní ("německé") právo (emfyteuze), poskytující poddanému možnost získat do dědičného nájmu půdu za pevně stanovený roční úrok (census). O přechodu k tomuto pevnému a relativně trvalému rozdělení půdy (který byl často podnětem k zmíněné přeměně vesnice) byla zpravidla pořizována písemná smlouva. Ukazuje se však, že písemný záznam nebyl nutnou, a v mnoha případech dokonce ani běžnou podmínkou, a že nájemná držba půdy nebo domu a proměna vesnice byla různou formou uskutečněna i v rámci zvykového práva. Tento způsob výrazně převažoval i v západních Čechách, neboť doklady emfyteuze zde ze 13. století chybí a i v následujícím období jsou poměrně vzácné.

Stabilizace vesnice se výrazně promítla do podoby vesnických usedlostí a domů, stavěných napříště se snahou o zdokonalení funkce a maximální prodloužení životnosti. V tomto ohledu jsou poznatky ze západních Čech zatím nedostatečné, zvláště předpokládáme-li určité rozdíly mezi různými geografickými a klimatickými oblastmi, a také mezi jednotlivými feudálními panstvími. Archeologické výzkumy převážně dokládají existenci trojdílných domů (zaniklé vsi Střížov u Lažan na Střibsku, Kokot u Dýšiny aj.), hospodářské stavby a ohrazení dvorů, stavěné za použití kamene, vepřovic i cihel (zaniklé Dolní Neslívky u Štáhlav), ale o datování těchto příkladů už do 13. století zatím není jistoty. Kromě toho se v tomto období setkáváme i se zahluobenými domy s převážně dřevěnou konstrukcí (Plzeň - Roudná, Obilná na Chebsku).

S novým vztahem poddaného k půdě se mění i způsob jejího obdělávání. I když přijetí tzv. klasického trojhonného systému (kolektivně podmíněný způsob obdělávání, spočívající v rozdělení celé pluziny na tři části, střídající ozim, jař a úhor) asi nebylo v našich podmínkách reálné, střídání jednotlivých výsadeb s úhorem podle individuálních potřeb každého zemědělce se stalo převažujícím způsobem hospodaření na pluzině a spolu s běžným rozšířením pluhu a dokonalejším hnojením přispívalo k vyšším výnosům, umožňujícím i prodej přebytků na trhu.

Vznikem měst dynamický vývoj západních Čech za vlády posledních Přemyslovců vrcholí. Přestože zárodky měst vznikají již v předchozím období, rámcově od 11. století, v podobě seskupení nezemědělského osídlení v podhradí správních hradů (Plzeň, Cheb), o skutečných městech můžeme hovořit teprve od 2. třetiny 13. století, s výjimkou říšského města Chebu, vznikajícího již během 1. poloviny 12. století a jmenovaného poprvé jako "civitas" roku 1203. Do konce 13. století vzniklo podle J. Pelanta v západních Čechách 31 měst (8 královských, 3 komorní, 20 poddanských, z toho 10 klášterních). Základním rozdílem mezi staršími podhradními aglomeracemi a vrcholně středověkými městy je jednak jejich odlišná hospodářská funkce (města vznikají jako střediska řemeslné výroby a trhu v první řadě pro okolní zemědělský region), jednak jejich rozdílné právní postavení. Přijetí městského zřízení, souboru právních norem a organizačních pravidel pro život ve městě, řemeslo a obchod, jež nová města přebírala zprostředkovaně od německých měst, bylo zásadním mezníkem ve vývoji městských lokalit. Rozsah privilegií se však příkře lišil v závislosti na statutu města a jeho poměru k zakladateli.

Časové prvenství v zakládání městeček - středisek zcelených a vnitřně konsolidovaných panství - měly v západních Čechách kláštery. Kladruby získaly již na počátku 13. století blízké panovnické tržiště na Norimberské cestě a před rokem 1233 mezi ním a klášterem vysazují městečko Kladruby, jež patří k nejstarším městským založením v Čechách vůbec. Ve 2. polovině 13. století klášter rozvíjí další dvě městečka - Touškov a Přeštice. Prvním českým písemným dokladem městské lokace je privilegium z roku 1232 pro Kynšperk nad Ohří. Město bylo původně doksanskými premonstrátkami neúspěšně založeno na vrchu Starý Zámek u Kolové, a posléze, před rokem 1286, bylo přeneseno na dnešní místo. Rovněž johanité vymohli pro Manětín městské privilegium již roku 1235. Plasy orientují své urbanizační snahy na trhovou ves Kralovice, získanou již roku 1183 a na méně významnou Žihli, Teplá rozvíjí od počátku 13. století celnici a městečko v místě předpokládaného původního Hroznatova sídla (pozdější Město Teplá), tržiště v Úterý a Hroznětín. Chotěšovský klášter získává během 13. století Stod, Staňkov a zejména původně šlechtické Dobřany. Přes zpravidla skromnou velikost a malý počet obyvatel se klášterní, ale i šlechtická městečka nezřídká snažila svým pravidelným uspořádáním vyrovnat se soudobými urbanistickými trendy; domy často obklopovaly čtyřúhelné, mnohdy i velmi rozlehlé náměstí (Přeštice, Stod) nebo městečko dostávalo tvar velké ulicovky (Kralovice, Kladruby). Opevnění, bylo-li budováno, bylo lehké (dřevěná palisáda, val, příkop), kamenné hradby získaly ve 13. století z nekrálovských měst pouze Horažďovice Bavorů ze Strakonice. Jedinou kamennou stavbou byl v počátečním období existence klášterních městeček a trhových vsí zpravidla kostel, který často plnil i obrannou (refugiální) funkci (Město Touškov, Kralovice).

Nejvýše v hierarchii stála města královská. Jejich lokací sledovali panovníci podobné cíle jako svou podporou klášterních založení (ochrana západní hranice, rozšiřování svého "dominia speciale"), ale působila zde i potřeba stimulovat rozvoj řemesla a obchodu v dosud převážně zemědělském území a nahradit zanikající hradskou soustavu novým správním systémem krajských úřadů. Plánovitě vytvořenou síť měst se západní Čechy pokryly za Václava I. (Stříbro vysazeno na ostrožně nad původní hornickou osadou snad mezi lety 1244 - 1253, Loket prvně zmíněn roku 1234), za Přemysla Otakara II. (Klatovy, Domažlice, Tachov, Ostrov nad Ohří a Sušice) a Václava II. (Nová Píseň). Pouze královští měšťané dosáhli plné osobní svobody a svobodné držby statků, nehledě na soubor dalších práv, díky němuž se královská města vyhranila jako specifická právní oblast. Statut obyvatel poddanských měst byl v tomto ohledu výrazně horší a jejich reálné postavení se mnohdy příliš nelišilo od postavení vesnických poddaných. Význam královských měst byl zdůrazněn velkorysým urbanistickým plánem jejich lokace, vycházejícím z nejvyspělejších západních vzorů. Tam, kde to terénní podmínky umožňovaly, byl půdorys města rozvinut do podoby pravidelných pravoúhlých bloků parcel s širokými ulicemi, vycházejícími z prostorného náměstí uprostřed k branám. Všechna západočeská královská města (s výjimkou Sušice a Ostrova) začala již v 2. polovině 13. století s výstavbou kamenného opevnění. Poznatky o podobě nejstarší domové zástavby jsou zatím více než torzovité. Na parcelách, oddělených dřevěnými ploty, jsou nejčastěji dokládány nadzemní dřevěné (roubené a hrázděné) domy, vzácně i s kamennou podezdívkou a litou maltovou podlahou (Tachov) nebo dvoudílné, lehce zahloubené (Píseň, Sedláčkova 1). Obytné objekty byly doprovázeny rozmanitými hospodářskými stavbami (sklípky, studny, kovářské výhně aj. - Starý Píseňec). Z areálu neúspěšné lokace Kynšperka na Starém vrchu pocházejí doklady provizorních zemnic. Kromě Chebu a snad Tachova (dům čp. 70 na náměstí) zatím nebyla do konce 13. století v západních Čechách prokázána kamenná měšťanská výstavba. Jinak je tomu u veřejných a vrchnostenských staveb, které se stávají v tomto období součástí města: městské kostely, kláštery, špitály a hrady. Kostely byly zpravidla situovány mimo plochu náměstí, často i přímo u hradeb (Sušice), stejně jako řeholní domy. Především pro královská města je ve 13. století typické zakládání mendikantských klášterů: nejstarší řádové domy vznikly v Chebu (minorité, dominikáni, klarisky, kromě nich též křížovníci s červenou hvězdou),

Stříbře (minoriti), Klatovech (dominikáni), Domažlicích (obutí augustiniáni), ve Žluticích (epizodicky dominikánky) a v Nové Plzni (minorité, dominikáni). Rychlý majetkový vzestup žebavých řádů podnítl kamennou gotickou výstavbu jejich objektů, jež dosáhla v některých případech již počátkem následujícího století monumentálních rozměrů (minorité ve Stříbře, minorité a dominikáni v Plzni). Budování městských farních kostelů bylo naopak zpravidla dlouhodobou záležitostí a čistých raně gotických staveb není mnoho (Horažďovice). Nejstarší městské hrady vznikaly v biskupských a královských městech; otázka šlechtických městských hradů (např. Velký Bor) nebyla dosud podrobněji sledována. Hrady založené současně s městskou lokací se svým půdorysem obvykle přizpůsobují pravidelné městské parcelaci (Domažlice, biskupské Rokycany a Horšovský Týn, honosně přestavěný ve 2. polovině 13. století). Vrchnostenské hrady byly ovšem od počátku městy pocíťovány jako cizorodý prvek a s městským organismem nikdy plně nesrostly; po celý středověk si většinou také zachovaly samostatné opevnění, obrácené jednou stranou i proti městu (Tachov, Loket).

Založení města bylo finančně i organizačně náročným projektem, jehož úspěch velkou měrou závisel také na lokátorově schopnosti získat dostatečný počet nových usedlíků, což okolní vesnické osídlení vždy nezaručovalo. Města proto mohla ve větší míře absorbovat i cizí kolonisty, zejména německé obyvatelstvo z východního a středního Bavorska, ale i z Podyjí (Dobřany). Německé etnikum do poloviny 13. století zcela převládlo na Chebsku, Loketsku, v některých příhraničních městech Plzeňska (Tachov: archeologicky prokázaný výrazný nástup francko - hornofalcké hmotné kultury se zdá být důkazem silného přílivu cizího obyvatelstva ve 2. polovině 13. století), a zejména v explozivně se rozvíjejících hornických oblastech (Sušice, Kašperské Hory - Rejstejn). V ostatních větších městech tvořila německá přítomnost sociálně i početně mnohem užší skupinu, v městečkách bylo stále zřejmě v naprosté převaze domácí obyvatelstvo (viz doklady z konce 13. století pro Úterý; archeologické nálezy typicky západní hmotné kultury však pocházejí např. ze Starých Kladrub a ze služebnické osady v sousedství kladrubského kláštera).

Důležitým fenoménem, který ovlivnil vývoj městské sítě v západních Čechách byla hornická kolonizace; J. Pelant dokonce předpokládá podíl dolování na vzniku města u třetiny západočeských předhusitských lokalit. Prokázat tento vztah je ovšem neobyčejně obtížné; lze však předpokládat, že hornická aktivita dosáhla ve 13. století i v západních Čechách nebývalého vzestupu. Prudký rozvoj řemesel, technologií a peněžní směny vyžadoval zvýšený přísun surovin, zejména drahých a obecných kovů, který dosud známá západočeská ložiska (např. zlata v Pootaví, měděných rud v okolí Mutěšina, případně další) nemohla pokrýt. Ve 13. a 1. polovině 14. století byla proto systematickou prospekci vyhledána řada nových ložisek a na nejnadějnějších z nich se rozvinuly báňské revíry. Nejstarší přímou zprávou o západočeském dolování a zároveň o dolování stříbra u nás vůbec je zmínka z doby před rokem 1188 o stříbře, vytěženém nad Mží, z něhož obdržel důchod johanitský řád, kterému patřil kostel Panny Marie ve Stříbře. Rozsáhlým hornickým podnikem bylo rýžování cínové rudy ve Slavkovském lese, jehož počátky bývají kladeny někdy už na přelom 12. a 13. století. Do širokého okolí pozdějšího městečka Schönfeld (Krásno) a Horního Slavkova, ale i do Pooohří a povodí Rolavy (okolí Nejdku), směřovala ve 13. století výrazná vlna německé hornické kolonizace. Z ložisek západního Krušnohoří mohlo být známo a těženo také ložisko kraslické, přestože zmínka o zdejších měděných dolech, osadě a hradu z roku 1272 je mladším falzem. Ve vnitrozemí snad v tomto období dosahovalo značné intenzity rýžování zlata v povodí Úslavy (Nepomucko, Žinkovsko) a zejména Otavy (Horažďovicko, Sušicko); v nejbohatším revíru mezi Kašperskými Horami a Rejstejnem se již koncem 13. století přecházelo k přípovrchové těžbě primárního zrudnění, k mletí rudy ve vodou poháněných mlýnech a k jejímu následnému mechanicko - tepelnému rozduřování v úpravárnách. Také vznik dalších městeček v Pootaví (Kolínec, Hrádek) nepochybně souvisel s báňským podnikáním.

S živou hornickou aktivitou v západních Čechách kontrastují krizové tendence v soudobém českém mincovnictví. Česká denárová mince ve 30. letech 12. století ze západních Čech vymizela a nedostatek domácí měny se nahrazoval do konce 13. století oběhem chebských a bavorských (řezenských) feniků. Příčinou této situace byla zejména zhoršující se kvalita přemyslovské měny a později především její nedostatek v periferních oblastech; průnik cizích mincovních soustav navíc usnadňovalo přirozené tíhnutí západních Čech k bavorské tržní oblasti a později i příliv západních kolonistů. Ani obnovení plzeňské mincovny v prvních desetiletích 13. století, snad od doby, kdy byla správa plzeňského vévodství svěřena mladému Václavu I. (1224 - 1228), nedokázala v této situaci zjednat nápravu. Minimální produkce mincovny mohla rovněž odpovídat poměrně nízké produkci mincovního stříbra v západočeských revírech.

Rozšiřující se a vnitřními proměnami zdokonalovaná pozemková základna umožňovala druhé až třetí generaci pozemkové šlechty začít usilovat o prosazení svých politických ambicí. Již zmíněné izolované vystoupení Černína mohlo být Přemyslem I. ještě snadno zlikvidováno; roku 1248 však již česká šlechta vystupuje kolektivně na straně mladého Přemysla Otakara II. v jeho odboji proti králi Václavu, a jako plnoprávná politická síla se dotváří v osudové opozici proti Přemyslově pevné vládě a během interregna po jeho smrti. Zakládání sídel nového typu - hradů - na výrazných terénních dominantách v odstupu od vesnických sídlišť, zrcadlí jasný posun v sebevědomí šlechty. Hrady byly oproti starším vesnickým sídlům všestranně dokonalejší: kromě výrazně lepší hájitelnosti a stavební trvanlivosti poskytovaly lepší přehled nad správou větších majetkových celků a vyšší standard bydlení, přibližující se rezidencím královským. Předhradí byla často vhodnou plochou k rozvoji bezprostředního hospodářského zázemí sídla a případným refugiem pro okolní obyvatelstvo v době nebezpečí. Počátky šlechtických hradů nejsou v západních Čechách dosud objasněny. Je úkolem budoucího archeologického výzkumu prokázat, zda lze se šlechtickými špičkami pokročilého 12. a 1. třetiny 13. století spojovat takové objekty jako je např. Velký Kouřim či Příkopy (Starý Rýzmbek) na Kdýňsku, které se po typologicko - stavební stránce, stejně jako některé soudobé hrady královské (Angerbach u Kožlan, Tachov), pokoušely spojit v rámci jedné stavby tradiční a nové opevňovací a rezidenční prvky a jsou tak výrazem samostatného hledání lépe vyhovující, sevřené podoby feudálního sídla. Nejstarší plně prokazatelné šlechtické hrady v západních Čechách ze 30. a 40. let 13. století jsou ojedinělé, nevelké, ale po konstrukční a typologické stránce již plně vyvinuté stavby, ať jde o Krašov Hrozatovce Jetřicha (před 1232), Třebel pánů ze Svojšína (mezi 1239 - 1251?) či málo známý Zbiroh (kolem 1240). Naprostá většina šlechtických hradů tohoto i následujícího období představuje nejúspornější typ hradních staveb s velkou útočištnou věží (bergfritem), jež byla spolu s obvodovou hradbou základním prvkem pasivní obrany, a se sálovým palácem v nejchráněnějším místě staveniště. Počet hradů prudce vzrůstá ve 2. polovině 13. století, zejména od 60. let; v závislosti na rozdílných možnostech stavebníků, terénních předpokladech i rozdílném funkčním určení narůstá púdorysná a konstrukční pestrost hradních objektů. Typickým příkladem vyvíjejících se možností a rezidenčních nároků šlechty jsou posuny šlechtického sídla v okolí Budětic na Sušicku: majitelé sídla u vlastnického kostela v Buděticích staví kolem poloviny 13. století nevelký hrad na 1 km vzdáleném vrchu Džbán, ze kterého zakládají po roce 1290 rozlehlé a lépe situované Rábí. Koncem století tvoří panská sídla různorodou skupinu, se širokým spektrem od nejnáročnějších objektů (hrad v Boru, Rýzmbek, Klenová, Potštejn, Krasíkov) až po jednoduché hrádky nižší šlechty (např. četná sídla nižších příslušníků rozrodu Buziců v západním Podbrdsku). Zatím málo známou kapitolou jsou nejstarší drobná vesnická sídla (tvrze, rezidenční dvory), jejichž největší rozvoj se však odehrál až v následujícím období, v souvislosti s tříštěním držby drobné šlechty. Zkoumaným příkladem skromného zemanského sídla z 2. poloviny 13. století je Mělnice na Horšovskotýnsku - jednoduchá tvrze v podobě celodřevěné pravoúhlé věžové stavby na pahorku, obklopeném příkopem a valem.

Oproti mohutné vlně výstavby šlechtických hradů je rozsah budování samostatných královských sídel v západních Čechách v tomto období zanedbatelný. Příčinou bylo zejména výrazné zmenšení přímé panovnickovy držby po rozpadu hradského správního systému. Teprve Václav I. a po něm Přemysl Otakar II. se poněkud opožděně odhodlali čelit odstředivým snahám šlechty vytvořením alespoň základní sítě mocenských a správních opor - královských měst a v rámci nich i hradů. Kromě několika problematických lokalit a již zmíněného loveckého hradu Angerbachu zůstává samostatně založeným královským hradem tohoto období snad jen Kynžvart (Königswart), vybudovaný k ochraně stezky na hranici západních Čech s Chebskem. I ten se však již v 80. letech nachází v držení chebského ministeriálního rodu Hertenberků.

Na závěr této kapitoly je nutno stručně charakterizovat základní rysy historického vývoje Chebska a Loketska, oblastí, které se v důsledku úzkého kontaktu s říší vyvíjely odlišně od ostatního západočeského území. Poměrně husté, etnicky slovanské osídlení horního Poohří bylo původně zřejmě volnou součástí českého knížectví. Zatím málo poznaná hradiště, některá s kořeny snad již v 10. století (Cheb, Velichov, Sedlec?, Radošov? aj.), by mohla být dokladem jakési zárodečné správní struktury. Vazby k ústřední přemyslovské moci však byly slabé. Říšská expanze a kolonizace tzv. Severní marky, organizovaná zejména energickým Děpoldem II. z Vohburku, měla za následek připojení Chebska, nejpozději počátkem 12. století, k říši. Největší podíl na rychlé kolonizaci a poněmčení území měla vrstva neurozených služebníků (ministeriálů) podřízená Vohburkům, později štaufským císařům. Románské hrady ministeriálů, nejčastěji z konce 12. století, tvoří v našem prostředí výjimečný soubor (Ostroh, Vildštejn, Starý Hrozňatov aj.). Roku 1146 se Chebsko stalo přímo štaufskou rodovou državou; císař Friedrich Barbarossa vytvořil jednotnou územní správu, zajišťovanou výhradně ministeriály, a chebský hrad přeměnil na zděnou rezidenci (falz) s rozsáhlým palácem a unikátní pozdně románskou patrovou kaplí. Snaha posledních Přemyslovců o získání Chebska nebyla trvale úspěšná; krátké epizody české vlády (1266 - 1275 a 1291 - 1305) se setkaly se silným odporem německých císařů. Mocenské vakuum, vzniklé po rozpadu štaufského panství, využily jak okolní šlechtické rody k rozbití celistvého Chebska na jednotlivá dominia, tak město Cheb, které na úkor upadající ministeriality dosáhlo během 13. století mimořádného právního a hospodářského rozvoje (samospráva, rozsáhlá privilegia, vlastní mincovnictví atd.). Nejisté politické postavení Chebska na rozhraní říše a českého státu se vyřešilo po zástavním připojení k Čechám roku 1322.

Loketsko, zajištěné za Vladislava II. výstavbou románského hradu - nového krajského sídla - v Lokti, zůstalo součástí českého státu; přímá nadvláda Štaufů nad sedleckou provincií byla jen krátkodobou epizodou (1182 - 93). Hraniční pozice území vyvolala ve 30. letech 13. století vznik pevného manského systému spravovaného loketským purkrabím, leníci byli českého i německého původu. Rozsáhlá vnější kolonizace, zahájená za Přemysla Otakara II., byla vyvolána do značné míry hornickým podnikáním; v jejím důsledku se výrazně proměnil etnický obraz provincie (kronikář Neplach: "celé Loketsko vydal Němcům, svých odstrčiv") a došlo ke stavebnímu rozvoji města Lokte a dalších městských lokalit (Falknov).

Výběr nejdůležitější literatury:

Boháč, Z.: Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské, *Historická geografie* 18/1979, 165 - 197.

Čechura, J.: Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské, *Minulostí Západočeského kraje* 24/1988, 205 - 225.

Doubová, M.: Příspěvek k počátkům slovanského osídlení Plzeňska, *Zprávy ČSSA, Supplementum* 11, 28 - 54.

- Durdík, T.: Erforschung der mittelalterlichen Burgen in West- und Südböhmen, *Castellologica Bohemica* 4 / 1994, 7 - 26.
- Fajt, J. a kol.: *Gotika v západních Čechách*. Praha 1996.
- Fiala, J.: Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století, *Minulostí Západočeského kraje* 28 / 1992, 33 - 83.
- Fryda, F. - Hus, M.: Archeologický výzkum ve Starém Plzenci, *Archaeologia historica* 14/1989, 219 - 232.
- Fryda, F.: Raně středověké osídlení okresu Plzeň - sever, *Sborník Muzea okresu Plzeň - sever* 1977, 16 - 45. Kralovice.
- Hásková, J.: Osídlení a směna v západních Čechách do konce 13. století v historické výpovědi nálezů mincí, *Minulostí Západočeského kraje* 19/1983, 153 - 161.
- Hejna, A.: Archeologický výzkum a počátky sídlištního vývoje Chebu a Chebska II, *Památky archeologické* 62/1971, 488-550.
- Charvátová, K.: Kolonizace plaského kláštera 1175 - 1420, *Časopis společnosti přátel starožitností* 100/1992, 73-83, 223-232.
- Kolektiv: *Milénium kostela sv. Jiří v Doubravce v Plzni*. Plzeň 1992.
- Krzemienská, B.: *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039 - 1041)*, *Rozpravy ČSAV, řada společ. věd, roč. 89, sešit 5*. Praha 1979.
- Kubů, E.: Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do r.1420), *Historická geografie* 18/1979, 205 - 231.
- Kubů, F.: *Štaufská ministerialita na Chebsku*. Cheb 1997.
- Líbal, D.: Urbanistický a architektonický fenomén středověkých západních Čech, *Minulostí Západočeského kraje* 20/1984, 133 - 144.
- Maur, E.: *Chodové. Historie a historická tradice*. Praha 1984.
- Mencl, V. - Benešová, K. - Soukupová, H.: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*. Praha 1978.
- Nováček, K.: *Městská archeologie v Tachově - výsledky a perspektivy*, *Sborník Zpč. muzea v Plzni, Historie* 13, 92 - 110.
- Pelant, J.: *Města a městečka západočeského kraje*. Plzeň 1988.
- Procházka, Z. - Úlovec, J.: *Hrady, zámky a tvrze okresu Tachov 1 - 3*. Tachov 1988 - 1992.
- Rožmberský, P.: *Stav poznání středověkých zaniklých vesnic na území okresu Plzeň - sever, Severní Plzeňsko - vlastivědná ročenka* 1993, 1 - 40. Mariánská Týnice.
- Rožmberský, P.: *Zaniklá středověká vesnická sídla na Klatovsku*, *Historická geografie* 25/1986, 285 - 354. Praha.
- Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království Českého, díl VI (Podbrdsko), IX (Domažlicko a Klatovsko), XI (Prachensko), XIII (Plzeňsko a Loketsko)*. Praha 1889, 1893, 1897, 1905.
- Spal, J.: *Osídlení západních Čech podle místních jmen*, *Minulostí Západočeského kraje* 18/1982, . Šimek, E.: *Chebsko v staré době*. Brno 1955.
- Tisíc let Staré Plzně, *Sborník Zpč. muzea v Plzni, Historie* 1. Plzeň 1976.

Turek, R.: K problematice předrománské architektury Západočeského kraje, *Minulostí Západočeského kraje* XIV/1978, 137 - 146.

Žemlička, J.: *Čechy v době knížecí*. Praha 1997.